

บทวนปัญหาการจัดการศึกษาจากการใช้ประสบการณ์ชีวิตเป็นพื้นฐาน

.....ระพี สาคริก

ทั้ง ๆ ที่คนในแวดวงการจัดการศึกษาได้เคยประกาศถึงเป้าหมายไว้รับฟังมาแล้ว เป็นช่วง ๆ ว่า มุ่งที่จะพัฒนาคนให้มีคุณสมบัติเป็นมนุษย์อย่างครบถ้วน แต่จากผลการนำปฏิบัติเท่าที่ผ่านมา ซึ่งน่าจะนับว่ายาวนานพอสมควรสำหรับการนำเอาข้อมูล ที่เป็นความจริง ร่วมกับภาพทิศทางของการเปลี่ยนแปลงมาคิดวิเคราะห์อย่างมีเหตุ มีผล เพื่อให้เห็นได้ชัดเจนว่า ส่งผลทำลายความเป็นมนุษย์ โดยที่เปลี่ยนคนไป เป็นวัตถุ เพราะตกอยู่ในสภาพขาคิจติวิญญานมากขึ้น อีกทั้งมีผลวนกลับมาทำลาย มนุษย์เองอย่างปราศจากการละเว้น

บทนำ

ธรรมชาติได้มอบทุกสิ่งมาให้แก่มนุษย์แต่ละคนที่เกิดมาสู่โลกอย่างพร้อมมูลแล้ว เพื่อหวังให้ดำรงอยู่ร่วมกัน บนพื้นฐานธรรมจักรของการเปลี่ยนแปลง และมีโอกาสทำหน้าที่ได้อย่างครบถ้วนตามเหตุและผล จนถึงวาระสุดท้าย ของชีวิต

อนึ่ง วิถีชีวิตซึ่งมีการสืบทอด พึ่งต้องมี **อดีต**จนถึงปัจจุบันและสู่อนาคตเป็นสังขาร ให้แต่ละคนสามารถรู้ ได้ด้วย ดังนั้นถ้าบุคคลใดเกิดมาแล้วขาดความสนใจในการเรียนรู้ย่อมหมายความว่า ผู้สืบทอดเชื้อสายมาถึงตนแต่-อดีต ได้ปฏิบัติในสิ่งซึ่งขาดการรู้เหตุรู้ผลฝากไว้เป็นมรดกตกทอด ทำให้ชนรุ่นหลังจำต้องรับเงื่อนไขจากการกระทำ อย่างไม่อาจปฏิเสธได้

ดังเช่นที่มักมีการกล่าวถึง **"บุญและกรรม"** โดยที่หลายคนขาดความเข้าใจได้อย่างชัดเจน เนื่องจากขาด การถูกหล่อหลอมโดยสภาพแวดล้อมซึ่งควรมีความสมบูรณ์ครบถ้วนภายในกระบวนการทั้งหมด จึงทำให้ยากที่จะเชื่อ ได้ถึงความจริง

ซึ่งแท้จริงแล้วน่าจะอธิบายได้ไม่ยากว่า **"บุญและกรรมคือเหตุกับผลซึ่งหมุนวนถึงกันอยู่ในรากฐานความรู้สึก ของมนุษย์แต่ละคนอย่างเป็นธรรมชาติ"** โดยมีอิทธิพลจากสิ่งภายนอกเข้าไปแฝงเป็นเงื่อนไขอยู่ในจิตสง ทำให้เกิด ภาวะปิดกั้นความคิดตนเองมิให้สามารถปรากฏออกมาเสริมสร้างประโยชน์สุขได้อย่างอิสระ

ธรรมชาติจึงได้ชี้ไว้อย่างชัดเจนว่า บุคคลใดกระทำสิ่งใดไว้ในอดีต ย่อมได้รับผลจากการกระทำนั้น ๆ ติดตามมา แม้มีการสืบทอดถึงชนรุ่นหลัง โดยที่มีเหตุมีผลเชื่อมโยงถึงกันอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้

ในเมื่อชีวิตมนุษย์ได้รับมอบสังขารของทุกสิ่งทุกอย่างจากธรรมชาติซึ่งให้มาเป็นกระบวนการอย่างครบถ้วน ถ้าแต่ละคนสนใจนำมาปรากฏการณ์จากทุกสิ่งทุกอย่างซึ่งสะท้อนออกมาให้สัมผัสได้ภายในวิถีชีวิต มาคิดวิเคราะห์เพื่อ ค้นหาความจริง เพื่อหวังรู้ว่าตนมีสิ่งใดบ้างที่อยู่ในองค์ประกอบอย่างไม่ตกหล่น ทั้งจากด้านร่างกายและพฤติกรรม ซึ่งมีเหตุสัจจากรากฐานจิตใจถึงสิ่งที่อยู่ในกระบวนการสิ่งแวดล้อม รวมทั้งกระแสซึ่งวนกลับมามีผล ทำให้เกิดการ เปลี่ยนแปลงความรู้สึกนึกคิดของตน

กับทั้งสามารถแยกแยะแต่ละสิ่งซึ่งมีเหตุมีผลสัมพันธ์ถึงซึ่งกันและกันจากรากฐานที่อิสระ เพื่อช่วยให้เห็นได้ ชัดเจนยิ่งขึ้น ย่อมมีโอกาสใช้ทุกส่วนให้บังเกิดประโยชน์ร่วมกันได้อย่างเหมาะสม อีกทั้งมีผลชำระล้างเงื่อนไข ซึ่งเคยแฝงอยู่ในรากฐานตนให้เบาบางลงไป จนกระทั่งถึงจุดหมดสิ้นในที่สุดอย่างเป็นธรรมชาติ

ดังนั้น จึงน่าจะพบความจริงต่อไปอีกว่า หากแต่ละคนสามารถยืนหยัดอยู่ได้อย่างมั่นคงและมุ่งมั่นปฏิบัติจาก

รากฐานจริงของตนอย่างอิสระ ย่อมพบว่าหาใช่มีกรอบกำหนดไว้เพียงด้านตัวบุคคลไม่ ทั้งนี้และทั้งนั้นเนื่องจากเงื่อนไขที่แฝงอยู่ในรากฐาน มีการสืบทอดได้อย่างเป็นธรรมชาติ ดังนั้นการผจญจะหมดสิ้นลงย่อมเป็นไปตามธรรมชาติด้วยเช่นกัน

คนต้องเรียนหนังสือในโรงเรียนจึงควรถือว่ามีการศึกษาจริงหรือ

คำถามดังกล่าวเป็นสิ่งท้าทายที่จะนำมาพิจารณาค้นหาความจริงให้ถึงที่สุด แม้การเรียนธัมมะในวัดก็เช่นกัน หากใครพบคำตอบได้สักซึ่งเพียงใด ย่อมได้รับผลทวนกลับมาส่งเสริมคุณค่าในตนเองเพิ่มขึ้นเพียงนั้น

ก่อนอื่น หากมองเห็นสังขารตามที่ได้กล่าวไว้แต่ช่วงแรกแล้วว่า **มนุษย์แต่ละคนที่เกิดมา ธรรมชาติได้มอบทุกสิ่งมาให้ได้อย่างพร้อมมูลครบถ้วนและเป็นกระบวนการ** ทั้งนี้และทั้งนั้นเพื่อหวังให้แต่ละคนสามารถดำเนินชีวิตต่อไปได้อย่างราบรื่นจนถึงที่สุด ดังนั้นจึงน่าจะเชื่อได้ว่า **ธรรมชาติได้มอบการศึกษาที่มุ่งเรียนรู้ความจริงมาให้แต่ละคน** โดยเริ่มต้นจากการเรียนรู้ตนเองและสานถึงสิ่งซึ่งปรากฏอยู่ในกระแสสภาพแวดล้อมอย่างหลากหลายซึ่งมีเหตุมีผลสานถึงกันเป็นความจริงอยู่แล้ว

ดังได้กล่าวไว้แต่แรกว่า หากสามารถใช้ภูมิปัญญาวิเคราะห์และรู้ได้ว่า **คนมีสิ่งใดบ้างภายในองค์ประกอบโดยที่สามารถมองได้จากทุกด้านอย่างไม่ตกหล่น** ทั้งด้านร่างกายและพฤติกรรมซึ่งสานจากรากฐานจิตใจถึงสิ่งแวดล้อม อีกทั้งครอบคลุมถึงด้านซึ่งทวนกลับมาผลต่อความรู้สึกนึกคิดตนเอง และสามารถแยกแยะถึงเหตุและผลอันก่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างกันและกันได้อย่างชัดเจน น่าจะเข้าใจได้ว่า **บทบาททั้งกระบวนการคือพื้นฐานอันแท้จริงของการศึกษา ซึ่งธรรมชาติได้จัดมาให้ภายในจิตวิญญาณของแต่ละคนอย่างครบถ้วนแล้ว**

อนึ่ง ธรรมชาติยังได้จัดลำดับความสำคัญของสื่อการศึกษาไว้อย่างมีขั้นตอนโดยเริ่มต้นจากสิ่งซึ่งอยู่ใกล้ตัวซึ่งอีกด้านหนึ่งมีสื่อถึงรากฐานจิตใจที่สุด แล้วจึงสานทางออกไปอย่างมีเหตุมีผล ซึ่งประเด็นนี้สามารถมองสัณฐานได้สองด้าน

ด้านแรกคือสิ่งซึ่งอยู่ในตนเอง เริ่มจากรากฐานจิตใจถึงร่างกาย ซึ่งผ่านออกมาเป็นพฤติกรรมนำปฏิบัติ ก่อนที่จะนำไปถึงการพูดการเขียน ดังที่มีการชี้ถึงความจริงไว้ว่า **จงปฏิบัติให้รู้ผลแล้วจึงนำมาพูดหรือเขียน** หรืออาจกล่าวว่า **พูดจาประสมการณ์ย่อมเกิดจากใจจริง** มิฉะนั้นแล้วการพูดอาจมีโอกาสแฝงไว้ด้วยวัตถุประสงค์อย่างอื่น

แม้การรับฟังหรือตาจู่รวมถึงการอ่าน ควรรับจากผู้ปฏิบัติได้แล้วหรือเห็นจริงแล้ว ซึ่งหมายความว่า การเชื่อจากการปฏิบัติแทนเพียงการฟังหรืออ่าน เนื่องจากการปฏิบัติมีเหตุมีผลถึงจิตใจได้จริง อย่างปราศจากช่องว่างให้สิ่งอื่นสามารถแฝงตัวเข้าไปทำให้เกิดภาพบิดเบือนไปจากความจริงได้

อีกด้านหนึ่งคือมุ่งที่สิ่งแวดล้อม หลังจากกล่าวถึงสิ่งแวดล้อมและกล่าวถึงธรรมชาติ หลายคนมักมีแนวโน้มมองข้ามตัวเองและสิ่งซึ่งอยู่ใกล้ตนที่สุด ไปยังปาเขาเล่าเนาไพรแม้เรื่องต้นไม้และสัตว์ป่า ซึ่งความจริงแล้วน่าจะให้ความสำคัญแก่ **ธรรมชาติของมนุษย์** โดยเน้นที่ความหลากหลายซึ่งอยู่บนพื้นฐานปรากฏการณ์อิสระ อย่างปราศจากการเลือกพวกเลือกกลุ่ม

ในเมื่อชีวิตแต่ละคนมีโอกาสเติบโตยิ่งขึ้น จำเป็นต้องอยู่ท่ามกลางสภาพความจริงดังกล่าว จึงควรให้ความสนใจศึกษาหาความรู้อย่างไม่น่าจะหลีกเลี่ยง เนื่องจากรูปลักษณะความคิดของแต่ละคนที่ไม่เหมือนกัน แม้อาจทำให้เกิดความรู้สึกจากช่วงเริ่มแรกว่าเป็นปัญหา แต่หลังจากผ่านพ้นไปย่อมปรับความรู้สึกมาทำให้รู้ได้ว่าเป็นครูผู้ฝึกสอนให้ตนมองเห็นความจริงซึ่งอยู่ในตัวเองชัดเจนยิ่งขึ้น จึงเริ่มรู้สึกถึงสิ่งยิ่งยงว่า **"เพื่อนมนุษย์คือครูสอนสังขารให้กับตนอย่างแท้จริง"** ดังนั้นความซึ่งกล่าวกันว่า **"ผู้รู้จริง"** จากพื้นฐานด้านนี้ มีความลึกซึ้งมากกว่าเพียงการเรียนรู้เก่งในชั้น หรือทำอะไรต่อมิอะไรเก่งกว่าคนอื่น

สรุปจากสิ่งซึ่งกล่าวมาแล้วทั้งหมดอย่างรวม ๆ น่าจะช่วยให้เข้าใจได้ว่า สารที่นำมาชี้ให้เห็นความจริงน่าจะเป็นความสำคัญซึ่งแต่ละคนไม่ควรมองข้ามไปอย่างเปล่าประโยชน์ เนื่องจากมีบทบาทช่วยให้มนุษย์ดำรงชีวิตอยู่อย่างรู้เหตุรู้ผล เนื่องจากสามารถคิดและเข้าใจปัญหาต่าง ๆ ซึ่งเชื่อมโยงถึงกันจากทุกด้านอย่างคล่องตัว จึงมีโอกาสดัดตนใจได้โดยไม่สร้างความเดือดร้อนให้กับผู้อื่น อีกทั้งสามารถสืบทอดต่อไปได้อย่างเป็นธรรมชาติ

จึงกล่าวได้ว่า เหตุผลจากเรื่องราวทั้งหมดน่าจะช่วยให้เข้าใจได้ว่า กระบวนการจัดการศึกษาซึ่งกำหนดโดยกฎธรรมชาติ ถือเป็นพื้นฐานสำคัญที่สุด ส่วนการจัดการศึกษาซึ่งมีครูเรียน ชั้นเรียน หลักสูตรและครูสอนซึ่งไม่ได้เริ่มต้นจากตนเอง รวมทั้งตำราโดยที่เขียนจากรากฐานคนอื่น ยิ่งในช่วงถัดมาเมื่ออุปกรณ์รูปแบบต่าง ๆ ส่งผลกำหนดให้คนมองหามองตัวเองมากขึ้นอย่างปราศจากที่สิ้นสุด ล้วนเกิดจากกิเลสซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งความอยากของคนผู้คิดและจัดการ ไม่ว่ามีมากมีน้อย

เมื่อมีกิเลสย่อมมีผลหวนกลับมาทำลายคนผู้ถือครองกิเลสอย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้น เนื่องจากกิเลสเน้นนำไปสู่ด้านการสูญเสียด้านเดียว นอกจากนั้นยังมีอิทธิพลกำหนดให้คนมองสิ่งต่าง ๆ ได้แต่เพียงภาพเฉพาะหน้า จึงไม่ช่วยให้เกิดความมั่นคง ดังที่มักได้ยินคำปรารภเป็นครั้งคราวว่า **คนไทยส่วนใหญ่มักมองปัญหาได้แค่เพียงปลายเหตุ**

การที่จะแก้ไขผลเสียจากการจัดการศึกษาซึ่งเน้นความสำคัญอยู่กับด้านที่คิดและปฏิบัติโดยคน จำเป็นต้องให้ความสำคัญแก่การจัดการโดยธรรมชาติมากขึ้น เพื่อหวังให้มีพลังถ่วงดุลอย่างเป็นธรรมชาติ ซึ่งผู้รับผิดชอบในการบริหารจำเป็นต้องมองเห็นความจริง เรื่องนี้ก่อนอื่น แล้วจึงลดความสำคัญของด้านหนึ่งซึ่งเคยมีอิทธิพลเหนือกว่า เพื่อให้ด้านล่างซึ่งเป็นพื้นฐานมีโอกาสแสดงออกอย่างเป็นธรรมชาติและเจริญขึ้นมาถึงระดับหนึ่งได้ แม้อาจต้องทำให้คนด้านบนมีการสลับเปลี่ยนบ่อยขึ้น หากเป็นไปตามธรรมชาติอย่างปราศจากการใช้อำนาจบังคับ

อย่างไรก็ตาม ภายในกระบวนการจัดการศึกษาจำเป็นต้องมีผู้ริเริ่มนำปฏิบัติที่รู้สัจธรรมของชีวิตคนและมีรากฐานลึกซึ้งแข็งแกร่งถึงระดับหนึ่ง เพื่อให้โอกาสเยาวชนคนรุ่นหลังซึ่งมีอุดมการณ์เติบโตขึ้นมาอย่างอิสระและสามารถสืบทอดได้อย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังจากชีวิตผ่านจากครอบครัวเข้าสู่สถาบันการศึกษาย่อมมีความสำคัญมากขึ้น เนื่องจากหากไม่แข็งแกร่งพอย่อมถูกกลืนด้วยกระแสเก่าได้ไม่ยาก ดังเช่นที่กล่าวกันว่า **ยิ่งเรียนสูงชั้นก็ยิ่งไม่รู้** ทำให้ยากที่จะหลุดรอดจากกงเล็บอิทธิพลดังกล่าวได้ยากยิ่งขึ้น

ผลซึ่งปรากฏเห็นได้ชัดเจนนั่นคือ ผู้ที่ผ่านการศึกษามาจากโรงเรียนไปแล้วยิ่งผ่านบรรยากาศมหาวิทยาลัยและมปริญญาดูสูง ๆ คุณจะเห็นได้ชัดยิ่งขึ้นว่า **นิยมมองสู่ด้านบนและให้ความสนใจมากขึ้น ไม่ว่าจะขึ้นไปอยู่ชั้นไหน และปากมักกล่าวอ้างว่า จะต้องเข้าไปช่วยสังคมให้ดีขึ้น** แทนการมองลงมาถึงพื้นดินซึ่งเป็นฐานของทุกชีวิตและทุกสิ่ง อีกทั้งเป็นพื้นฐานการเรียนรู้ธรรมชาติ ซึ่งหวังได้ว่าจะรวมรากฐานทุกคนและทุกสิ่งให้เป็นหนึ่งเดียวกันได้

เราจึงพบความจริงชัดเจนยิ่งขึ้น ไล่เรียงจากในครอบครัวซึ่ง **พ่อแม่ทั้งลูกทั้งหลาน แม้อยู่ด้วยกันก็ใช้ชีวิตเฝ้าใจเนื่องจากตัวเองปฏิบัติคนในลักษณะหึงเพื่อโดยที่เข้าใจว่าคือการอยู่ใกล้ชิดลูก** แทนที่จะถือสัจจะโดยที่ใช้ชีวิตเรียบง่ายและพึ่งตนเองได้ให้เป็นแบบอย่างที่ดี แม้ไม่ต้องซื้อหาอะไรให้ตามที่ลูกต้องการหากตนปฏิบัติในลักษณะวางเฉย

เมื่อมองเห็นความจริงว่า พ่อแม่ตามใจลูกบ้าง ทั้งลูกไปให้ความสำคัญกับเรื่องนอกบ้านและชั่วร้ายคือ ลูกออกไปด้วย ย่อมพบภาพอย่างเดียวกันในโรงเรียนคือ ครูทั้งลูกศิษย์ไร้ไม่ก็ไปเที่ยวด้วยกันกับลูกศิษย์แทนที่จะทำงานอย่างจริงจังโดยมุ่งลงด้านล่าง อีกทั้งให้โอกาสศิษย์ลงร่วมด้วยกับตนเองอย่างอิสระ แม้กระทั่งภายในบรรยากาศการบริหารงาน เรามักได้รับฟังความจริงว่า มีผู้บริหารยิ่งระดับสูง มีการได้เสียทางเพศกับผู้อยู่ภายใต้อำนาจหนาหูมากขึ้นอย่างไม่น่าเชื่อ ติดตามมาด้วยคำว่า **พวกใครพวกมัน** ทำให้เกิดภาวะสับสนขึ้นในโครงสร้างการจัดการอย่างกว้างขวาง รู้วางเศษธุรกิจทุกรูปแบบที่เกิดขึ้น เป็นสิ่งซึ่งผู้บริหารยุคปัจจุบันไม่สามารถมองได้ถึง

ปัญหาจากการศึกษาวิจัยซึ่งมุ่งเน้นความสำคัญที่ความฉับเฉพาะเรื่อง

ในอดีตที่ผ่านมา เรามักกล่าวเป็นครั้งคราวว่า **ความรู้คือประทีปซึ่งช่วยส่องทางสว่างให้แก่การดำเนินชีวิตของแต่ละคน** แต่จากการปฏิบัติเท่าที่ผ่านพ้นมาแล้วกลับสะท้อนความจริงให้เห็นว่า ส่องผลับประทีปให้มืดลงเร็วขึ้นเรื่อย ๆ อีกทั้งยังทำให้ภาวะเศรษฐกิจซึ่งเป็นส่วนที่อยู่ปลายสุดของโครงสร้างสังคมจำต้องทรุดหนักอย่างยากที่จะฟื้นคืนสู่สภาพปกติได้อีกต่อไป ทั้งนี้และทั้งนั้นน่าจะจะมีเหตุผลสืบเนื่องมาจาก **ความหมายของความรู้** ซึ่งมีกรอบ - จำกัดไว้แต่เพียงด้านที่ได้จากห้องเรียนและตำราเท่านั้น

จึงส่งผลให้คนยิ่งมีความรู้ก็ยิ่งสูญเสียความรู้อันควรมีรากฐานเชื่อมโยงถึงธรรมชาติซึ่งช่วยให้แต่ละคนมองเห็นความจริง อันควรถือว่าน่าจะเป็นพื้นฐานสำคัญของการดำเนินชีวิต รวมทั้งกำหนดให้แต่ละคนสามารถใช้ความรู้ที่ได้ภายในห้องเรียนและจากตำราให้บังเกิดผลดีได้ทุกด้านอย่างคล่องตัวด้วย

จากประเด็นซึ่งได้กล่าวไว้ภายใต้หัวข้อเรื่องว่า **คนต้องเรียนหนังสือในโรงเรียนจึงจะถือว่ามีการศึกษาจริง - หรือ** หากสามารถมองเห็นสาระซึ่งภายในภาพรวมอันมีทั้งเหตุและผลน่าจะเข้าใจได้เองอย่างชัดเจนว่า การศึกษาเท่าที่เป็นมาแล้วทั้งกระบวนการทำให้เกิดสภาพซึ่งอาจเรียกว่า **ลัทธิรากฐานจริงของตัวเอง** จึงมุ่งไปเน้นความสำคัญอยู่กับด้านปลายซึ่งเป็นผลจากการคิดริเริ่มและนำปฏิบัติจากชนต่างถิ่น จึงทำให้เกิดกระแสการถ่ายทอดกิเลสอย่างได้ผลจริงจึง โดยที่คนท้องถิ่นขาดการเรียนรู้เท่าทันเงื่อนไขซึ่งแอบแฝงอยู่ภายใต้มากขึ้น

สิ่งหนึ่งซึ่งผ่านเข้ามาสู่วิถีชีวิตให้คนมีโอกาสสัมผัส ซึ่งใคร่ขออนุญาตนำมากล่าวเป็นประเด็นตัวอย่างเพื่อใช้ฝึกคิดจากของจริง ก็คือ การเอาจริงเอาจังกับการส่งเสริมให้เยาวชนเรียนได้ทีหนึ่งชั้นเรียนมาแต่อดีต ในขณะที่คนระดับเยาวชนยังอ่อนต่อประสบการณ์ของโลกทำให้ตกอยู่ในสภาพซึ่งรากฐานขาดความพร้อม จนกระทั่งถึงปัจจุบันมีการบานปลายไปถึงระดับชาติและระดับโลก อีกทั้งมีการหวนกลับมายกย่องกันเองอย่าง **ขาดการรู้ว่าจะไรควรเป็น เรื่องของเรา อะไรควรเป็น เรื่องของคนอื่น** ซึ่งผู้รู้ความจริงแม้จะมีจำนวนลดน้อยลงไป ย่อมปลื้มใจออกห่างจากสิ่งดังกล่าว

แม้เวลาจะผ่านพ้นมาร่วม 45 ปีแล้ว แต่ผู้เขียนก็ยังไม่ว่า ระหว่างช่วงแรก ๆ ที่ตนเรียนมหาวิทยาลัยในประเทศ มีครูบางคนที่ผ่านการศึกษาระดับสูงจากต่างประเทศกลับมาแล้วกล่าวไว้ในชั้นเรียนให้ลูกศิษย์ฟังเป็นช่วง ๆ ว่า **"ในช่วงเริ่มแรกทุกคนต้องเรียนรู้ทุกอย่าง แต่พอไปถึงตอนปลาย ๆ ต้องรู้อย่างเดียว"** และกล่าวต่อท้ายด้วยว่า **"ฝรั่งเขาทำมาแล้วอย่างนั้น"**

ซึ่งตนรับฟังแล้วก็เก็บมาคิดค้นหาความจริง จากช่วงซึ่งชีวิตตัวเองยังมีประสบการณ์ไม่มากพอ ทำให้รู้สึกว่าการทำอะไรจะคล้อยตามความเห็นดังกล่าว แต่ตนเป็นคนที่มีรากฐานความคิดค่อนข้างจะเป็นตัวของตัวเองและสนใจลงทำงานทุกอย่างโดยไม่เลือก แต่รักที่จะมุ่งสู่งานซึ่งช่วยให้มีโอกาสสัมผัสกับพื้นดินอย่างเสมอดันเสมอปลายมาโดยตลอด จึงไม่คิดถูกคนซึ่งอยู่ต่ำกว่าตน หากกลับให้ความสำคัญเป็นพิเศษ ทำให้มีโอกาสพัฒนารากฐานความคิดลึกซึ้งยิ่งขึ้น

ดังนั้น หลังจากผ่านหลักสูตร 5 ปีในมหาวิทยาลัยแล้วด้วยวิทยานิพนธ์ซึ่งทำการศึกษาวเคราะห์ดินภาคกลางของประเทศไทยทั้งทางเคมีและฟิสิกส์ จึงเลือกที่จะสมัครออกไปทำงานท่ามกลางบรรยากาศซึ่งค่อนข้างจะมีอิสระ แม้ว่าที่นั้นจะไม่มีน้ำประปาและไฟฟ้าใช้ แต่มีใช้ป่าค่อนข้างชุกชุม ทำให้ตนมีโอกาสทุ่มเททั้งความคิดและแรงกายให้กับงานอย่างเต็มที่ **เน้นที่การริเริ่มสิ่งใหม่ ๆ ซึ่งไม่เคยมีใครทำมาก่อน** แต่ก็ใช้เวลาว่างเริ่มต้นงานศึกษาวิจัยกล้วยไม้ เริ่มต้นจากพันธุ์ธรรมชาติซึ่งมีอยู่ในท้องถิ่นโดยที่มองเห็นว่าคนไทยทั่ว ๆ ไปมองข้ามความสำคัญอย่างชัดเจนมาก

งานใหม่นี้ใช้ช่วงเวลาว่างจากงานประจำ เนื่องจากความคิดในการริเริ่มเป็นสิ่งทวนกระแสสังคมในช่วงนั้น เพราะสังคมรังเกียจว่าเป็นของเล่นสำหรับเศรษฐีร่วมกับศักดินาซึ่งเป็นแนวคิดที่จำกัดตัวเองไว้อย่างแคบ ๆ ความจริงแล้วแม้ช่วงเริ่มแรกจ้างงานกล้วยไม้ ผสมก็ไม่ได้มองจากรากฐานซึ่งยึดติดอยู่กับกล้วยไม้แม้จะมีความรักในเรื่องนี้ หากมองผ่านลงไปให้ความสำคัญที่คนอย่างปราศจากการเลือกพวกเลือกกลุ่ม และลงมือทำอย่างจริงจัง

จากสภาพปัญหาต่าง ๆ ซึ่งพบได้ทีละอย่างหลากหลาย โดยมีความมั่นคงอยู่กับเจตนารมณ์อันแน่วแน่มาแต่อดีต ได้เป็นครูสอนให้คนความจริงจากทุกสิ่งครบถ้วนยิ่งขึ้น อีกทั้งยังพบว่าทุกอย่างมีกระแสเชื่อมโยงถึงกันและกันหมดไม่ว่าใครรักและสนใจที่จะเริ่มต้นจากสิ่งใดก็ได้ ซึ่งคงไม่เพียงจากด้านกลัวยไม้เท่านั้น จึงช่วยให้เข้าใจความจริงว่า **ไม่ว่าเรื่องเล็กหรือเรื่องใหญ่ ค่าทั้งที่ทับบาทและความสำคัญต่อสังคมเสมอเหมือนกันหมด จึงขาดสิ่งใดเสียมิได้** ดังนั้นมนุษย์จึงไม่ควรเลือกที่รักมักที่ชัง

จึงสรุปออกมาเป็นเหตุและผลส่วนทางกันกับสิ่งซึ่งครูผู้หนึ่งกล่าวไว้เมื่อครั้งตนเรียนในมหาวิทยาลัยได้ว่า **แม้ช่วงเริ่มแรก ตนเริ่มจับจากเรื่องกลัวยไม้เรื่องเดียว หากมุ่งมักปฏิบัติจากรากฐานที่อิสระ ช่วยให้มีโอกาสเรียนรู้ถึงเหตุและผลลึกซึ้งยิ่งขึ้น ย่อมสร้างความรู้ถึงได้ทุกเรื่อง** อีกทั้งพบว่า สิ่งซึ่งครูนำมากล่าวไว้กับศิษย์ในชั้น น่าจะเป็นเพราะขาดการรู้เท่าทันถึงสิ่งซึ่งถูกคนต่างถิ่นหลอกมาแล้วไม่ว่าจะด้วยเจตนาหรือไม่ก็ตาม

หลังจากเวลาผ่านพ้นมานานพอสมควร แต่ตนก็มุ่งมักทำงานจากรากฐานซึ่งมีอยู่แล้วอย่างมั่นคงแน่วแน่ โดยที่พบว่าน่าจะมีส่วนช่วยให้มีโอกาสเรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ จากเงื่อนไขซึ่งแฝงอยู่ในส่วนลึกเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนกระทั่งอยู่มาวันหนึ่ง ระหว่างช่วงเดือนพฤศจิกายน 2540 ซึ่งอายุผมใกล้จะครบ 75 ปี ได้มีองค์กรระดับสูงจากภาครัฐซึ่งทำหน้าที่เกี่ยวกับนโยบายการศึกษาและวิจัย ส่งหนังสือเชิญให้เข้าร่วมเป็นผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อประเมินผลงานโครงการความร่วมมือการวิจัย

ผมพิจารณาแล้วเห็นว่า ไม่มีพันธะผูกพันใด ๆ จากด้านวัตถุ และมองเห็นเป็นเรื่องของส่วนรวมจึงคิดว่าน่าจะตอบรับให้ความร่วมมือในหลักการ แต่หลังจากมองเห็นแบบฟอร์มซึ่งแนบมาให้กรอกเกี่ยวกับประสบการณ์ชีวิตและงานรวมทั้งประวัติส่วนตัว นอกจากนั้นยังตามมาด้วยเงื่อนไขสำคัญโดยมีหัวข้อแยกไว้ให้กรอกเรื่อง **ความถนัดเฉพาะเรื่อง** โดยกำหนดเป็นแนวทางไว้ 4 เรื่องคือ **สาขาการเกษตร การศึกษาและพัฒนาชุมชน การพัฒนา** **ด้านสิ่งแวดล้อม** และ **การพัฒนาอุตสาหกรรม** เข้าใจว่าคงจะมีเจตนาให้มองตัวเองและเลือกเอง จึงทำให้สะดุดคิด เนื่องจากตามเหตุผลหากอยู่อย่าง **รู้เขารู้เรา** น่าจะมองโดยคนอื่นมากกว่า เช่นเดียวกับการพิจารณาปฏิบัติทางวิชาการ ซึ่งปล่อยให้พิจารณาเขียนประวัติผลงานของตัวเอง

อนึ่ง ตนเริ่มเห็นมานานแล้วว่า **ทุกสาขามีเหตุมีผลเชื่อมโยงถึงกันหมด** **ไม่ว่าจะเริ่มต้นจากสาขาไหนก่อน** จึงเก็บเรื่องวางรอไว้เฉย ๆ เพื่อให้แน่ใจว่าจะขัดกับรากฐานความคิดตัวเองหรือไม่ จนกระทั่งเวลาผ่านพ้นมาร่วม 1 เดือนจึงมีผู้โทรศัพท์มาหา เพื่อสอบถามเรื่องนี้เนื่องจากยังไม่ได้รับคำตอบ

ทำให้รู้สึกว้าว ถ้าฝ่ายที่เชิญมีความต้องการจริงก็น่าจะรับฟังเหตุผลจากอีกด้านหนึ่งด้วย ตนจึงใช้โอกาสพูดคุยกับนานพอสมควร หลังจากนั้นก็นำแบบฟอร์มกลับมาพิจารณาอีกครั้งหนึ่ง โดยที่เห็นว่า ตนไม่จำเป็นจะต้องทำตามแบบฟอร์มซึ่งมีคนอื่นเป็นผู้กำหนดไว้ให้เสมอไป

ผมไม่ได้กรอกตามนั้น แต่ได้บันทึกลงไว้เป็นลายลักษณ์อักษรให้นำไปคิดอย่างชัดเจนว่า **จากประสบการณ์ชีวิตในการทำงานเท่าที่ผ่านมาแล้ว ผมไม่ได้ให้ความสำคัญกับประเด็นความถนัดเฉพาะเรื่อง มากไปกว่าการเรียนรู้-ความจริงถึงกระแสซึ่งเชื่อมโยงทุกสาขาสืบถึงกันหมด** โดยที่เห็นว่าการจะนำมาใช้ในสาขาไหนสุดคงจะได้รับโอกาสที่เหมาะสมให้ **เริ่มต้นจากสาขาไหนก่อน**

ส่วนในใจกลับคิดว่า ฝ่ายเชิญน่าจะจะมีอิสระพอที่จะพิจารณาบรรจุได้เองตามความเหมาะสมมากกว่า ยิ่งไปกว่านั้นถ้าจะต้องเข้าไปรับงานนี้จริง หลังจากทำดีที่สุดแล้ว แต่ยังคงตกอยู่ในสภาพซึ่งขาดการคิดการนำปฏิบัติได้จากรากฐานตนเองอย่างอิสระในระดับหนึ่ง ก็สามารถถอนตัวออกมาเลือกทำทางอื่นได้โดยไม่เสียหาย จึงน่าจะถือว่าการเข้าไปสัมผัสกับมุนนั้นน่าจะช่วยให้ตนมีโอกาสเรียนรู้ความจริงจากอีกมุมหนึ่ง โดยที่ตนไม่ได้เฝ้ามองเข้าไปแต่เป็นเพราะได้รับการขอร้อง

อย่างไรก็ตาม อีกใจหนึ่งก็ทำให้รู้สึกว่าการกำหนดให้ต้องกรอกข้อมูลเกี่ยวกับความถนัดเฉพาะเรื่อง น่าจะมอบให้คนตั้งแต่ช่วงที่ยังมีอายุและประสบการณ์น้อย ๆ แทนที่จะนำมาใช้ในช่วงซึ่งพิจารณาเห็นว่าเป็นผู้มีคุณวุฒิ ที่ผ่านการชำระล้างอิทธิพลจากตำราและห้องเรียนให้ลดน้อยลงไปถึงระดับหนึ่งแล้ว เสมือนการมองเห็นคนในลักษณะที่ว่า **เมื่อยังเป็นเด็กเป็นอย่างไร มาเป็นผู้ใหญ่ก็ยังมีสภาพเช่นเดียวกับเด็ก** จึงรู้ความจริงได้ว่า รากฐานคนในด้านการจัดการชาดการรู้ความจริง จึงไม่เข้าใจถึงสัจธรรมของชีวิต

มีกรณีตัวอย่างอีกเรื่องหนึ่งซึ่งอยู่ในด้านตรงข้าม จึงขออนุญาตนำมากล่าวเพื่อให้เป็นประเด็นศึกษาเรื่องนี้ให้สามารถมองเห็นความจริงได้

ในช่วงปี พ.ศ.2528 ผู้เขียนได้รับเชิญจากเจ้าของสวนพฤกษศาสตร์ภาคเอกชนของญี่ปุ่นให้เดินทางไปเยี่ยมบริเวณ **อิซุ** ซึ่งมีการทำสวนพฤกษศาสตร์พันธุ์ไม้เมืองร้อนและสวนสัตว์ ตลอดจนพิพิธภัณฑ์ให้ความรู้แก่คนทั่วไป เพื่อให้บริการการศึกษาเน้นที่คนในประเทศอย่างกว้างขวาง ซึ่งระหว่างนั้นมี **งานฉลองดอกซากุระบานในหมู่บ้าน**พอดี

ช่วงเช้าวันหนึ่ง **รัฐมนตรีวางแผนของญี่ปุ่นซึ่งรู้จักสนิทสนมกับผมมานานพอสมควรได้ติดต่อขอมาพบ** โดยนัดพูดคุยกันที่ร้านอาหารเล็ก ๆ แห่งหนึ่งภายในบริเวณหมู่บ้านใกล้ ๆ กับงานดังกล่าว **สรุปแล้วเขามาขอพบด้วยตัวเองเพื่อแจ้งให้ทราบว่า ญี่ปุ่นวางแผนจะจัดงานมหกรรมสีเขียวธรรมชาติครั้งใหญ่ที่เมืองโอซากาในปี พ.ศ.2533** จึงขอความร่วมมือในหลักการไว้ก่อน

หลังจากนั้น ระหว่างการวางแผนก็มีเจ้าหน้าที่ระดับหัวหน้างานติดต่อขอปรึกษาเป็นช่วง ๆ จนถึงช่วงเดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2530 เราสามภรรยาที่ได้รับเชิญจากผู้ว่าการเมืองฟูกูโอกะซึ่งอยู่ในภาคใต้ ให้นำดอกกล้วยไม้ซึ่งเป็นผลผลิตจากชาวสวนในประเทศไทยไปจัดแสดงที่นั่น รวมทั้งขอให้ไปบรรยายเผยแพร่ความรู้แก่ผู้สนใจด้วย ซึ่งงานดังกล่าวเน้นความสำคัญที่กล้วยไม้จากประเทศไทยโดยเฉพาะ แต่มีการเสริมด้วยการจัดดอกไม้และบอนไซจากในท้องถิ่นเองเข้าไปเสริมอีกส่วนหนึ่ง

เสร็จจากงานดังกล่าวแล้ว เราก็ได้รับเชิญให้เดินทางไปเยี่ยมบริเวณซึ่งเตรียมไว้จัดงานมหกรรมต้นไม้และดอกไม้นานาชาติที่เมืองโอซากากังไคกล่าวแล้วจึงพบว่า **ญี่ปุ่นมีความคิดที่จะเปลี่ยนบริเวณซึ่งเคยเป็นที่ทิ้งขยะซึ่งมีพื้นที่กว้างมากเพื่อทำเป็นเมืองต้นไม้และแสดงผลพวงทางวัฒนธรรมจากชาติต่าง ๆ ทั่วโลก** คนได้สังเกตเห็นกองขยะเก่าซึ่งสลายตัวกลายเป็นดินแทบจะหมด มีลักษณะคล้ายภูเขาปรากฏอยู่ทั่วไป จึงเกิดความรู้สึกรู้ว่า **ก่อนที่ญี่ปุ่นจะขอความร่วมมือจากบุคคลภายนอก มักมีการปูพื้นฐานเพื่อสร้างความเข้าใจอย่างเป็นขั้นตอนไว้ล่วงหน้า** อีกทั้งยังแสดงมารยาทที่ดี โดยบุคคลผู้บริหารระดับสูงจะเข้าพบด้วยตัวเองก่อนอื่น

งานนี้มีชื่อว่า "เอกซ์โป 90 - โอซาก้า" ซึ่งหมายถึงงานมหกรรมนานาชาติที่จัดขึ้นระหว่างปี ค.ศ. 1990 (พ.ศ.2533) โดยใช้เวลาในการจัดงานรวม 6 เดือนเต็ม และเน้นความสำคัญที่ **"พื้นที่สีเขียวธรรมชาติ"** เป็นพื้นฐาน ซึ่งใช้ต้นไม้- ดอกไม้ - และการแสดงทางวัฒนธรรม รวมทั้งผลการเกษตรจากทั่วโลก ประมาณเนื้อที่กว่า 200 ไร่ และมีชาติต่าง ๆ กว่า 70 ประเทศจากแทบทุกมุมโลกไปร่วมแสดง รวมทั้งประเทศไทยซึ่งนำศาลาไทยหลังใหญ่ไปประกอบที่นั่น กับอีกส่วนหนึ่งก็มีการนำดอกกล้วยไม้จากไทยไปจัดแสดงร่วมกับอุปกรณ์ในด้านวัฒนธรรมท้องถิ่น เช่น เครื่องดนตรีไทย ผลิตภัณฑ์ไม้แกะสลัก และเครื่องใช้ในบ้านในครัวแบบพื้นบ้านด้วย

งานเริ่มต้นตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน ถึงวันที่ 30 กันยายน พ.ศ.2533

ในช่วงต้นเดือนกุมภาพันธ์ 2533 ก่อนที่จะถึงกำหนดเปิดงาน ผู้เขียนและภรรยาได้รับเชิญไปร่วมงาน-แสดงกล้วยไม้นานาชาติที่เกาะโอกินาวาและเป็นกรรมการตัดสินในส่วนของการประกวดด้วย ระหว่างอยู่ในภาคการประชุมวิชาการจึงทราบว่า มีคณะผู้แทนจากงานมหกรรมสีเขียวธรรมชาติ เดินทางจากเมืองโอซาก้ามาร่วม พร้อมทั้งถือหนังสือเชิญเป็นทางการมามอบให้ถึงมือ รวมทั้งชี้แจงรายละเอียดเพิ่มเติมว่า เขาได้คัดเลือกคนจากทั่วโลกรวม 7 คนเพื่อเชิญไปเป็นกรรมการตัดสินระดับสูงสุด ซึ่ง 1 ใน 7 คนมีผมรวมอยู่ด้วย

เขาแจ้งรายละเอียดเพิ่มเติมต่อไปอีกว่า กรรมการทั้งหมดมีจำนวนกว่า 300 คน โดยแยกออกเป็นสาขาต่าง ๆ ทำหน้าที่ปลั่งกรองกันมาอย่างเป็นขั้นตอนจนถึงขั้นนี้ ทำหน้าที่พิจารณาโดยถือภาพรวมจากทุกสาขา จึงต้องการใช้บุคคลผู้มีประสบการณ์สูงมากพอที่จะมองเห็นทุกสิ่งทุกอย่างสานถึงกันหมด เริ่มจากพื้นฐานด้านวัฒนธรรมของแต่ละประเทศ สานถึงแต่ละภูมิภาค เลยไปถึงสภาพธรรมชาติของพันธุ์ไม้และงานอาชีพเกษตรกรรมซึ่งไม่เหมือนกัน **ซึ่งคนไม่อาจทราบได้ว่าใครเป็นผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับตัวเองจนถึงช่วงที่ได้รับการคัดเลือกให้เข้าไปร่วมทำหน้าที่นี้** แต่คนก็ไม่สนใจที่จะทราบจนถึงขั้นนี้โดยที่คิดว่า มาอย่างเป็นธรรมชาติ

จากรายละเอียดภายในเอกสารที่แนบมากับหนังสือเชิญ พบว่ามีกำหนดซึ่งจะต้องเดินทางไปคัดเลือกรวม 3 ครั้ง ก่อนเปิดงานครั้งหนึ่ง ระหว่างช่วงปลายเดือนพฤษภาคมอีกครั้งหนึ่ง และกลางเดือนกันยายนเป็นครั้งสุดท้าย

เมื่อถึงกำหนด ครั้งแรกที่เดินทางไปถึงจึงพบว่า **เขาให้อิสระคณะเราอย่างเต็มที่โดยไม่มีกฎระเบียบใด ๆ นอกจากที่แจ้งถึงความเป็นมาของงานและนโยบาย รวมทั้งนัยหมายในการปฏิบัติงาน** เสร็จแล้วจึงมีคณะเลขานุการ ซึ่งทำหน้าที่ประสานงานและให้ความช่วยเหลือเราทุกอย่าง รวมทั้งตอบคำถามหากเรามีข้อสงสัยไม่ว่าเรื่องใดได้ทั้งนั้น

ทำให้มองเห็นรากฐานความคิดในการวางแผนและการจัดการเรื่องคนซึ่งลึกซึ้งมาก โดยที่รู้ว่า ถ้าสามารถคัดคนที่ผ่านประสบการณ์ในการทำงานมานาน และมีผลงานเป็นที่ยอมรับจากนานาชาติกว้างขวางถึงระดับหนึ่งได้แล้วย่อมไม่มีความจำเป็นใด ๆ ที่จะต้องกำหนดกฎระเบียบจากภายนอกทำให้การทำงานขาดอิสระ

อนึ่ง หลังจากแต่ละคนพิจารณาผลงานจากการจัดแสดงของแต่ละประเทศเสร็จแล้ว จึงมีการมารวมตัวกันเพื่อรายงานคะแนนผลการพิจารณาซึ่งแต่ละคนให้แก่การจัดแสดงของแต่ละประเทศ เราพบความจริงว่า **กรรมการแต่ละคนล้วนมีความเป็นตัวของตัวเองอย่างชัดเจนมาก** จึงไม่สนใจว่าคนอื่นจะให้คะแนนมากน้อยแค่ไหน แม้พื้นที่เดียวกันอาจมีบางรายให้แตกต่างกันมาก

ฝ่ายเลขานุการซึ่งทำหน้าที่รวมคะแนนก็ได้ให้เกียรติทุกคนอย่างเสมอเหมือนกันหมด จึงไม่มีกฎระเบียบว่าต่างกันอย่างมากมายเท่านั้นเท่านี้จึงต้องตัดออก นอกจากนั้นหลังจากคัดเลือแล้วกรรมการแต่ละคนไม่ได้สนใจว่าใครหรือประเทศไหนจะได้รับรางวัลหรือไม่

นอกจากนั้นจะพบว่า กำหนดการไปคัดเลือครั้งแรก งานยังอยู่ในสภาพที่ไม่เสร็จสมบูรณ์ ช่วยให้การกรรมการมีโอกาสสัมผัสกับความจริงซึ่งอยู่ภายใต้การจัดโดยคน ส่วนครั้งที่สองซึ่งห่างจากครั้งแรกร่วม 2 เดือน โดยที่สภาพกำลังอยู่ในช่วงฤดูใบไม้ผลิและดอกไม้บานสะพรั่ง ส่วนครั้งสุดท้ายสภาพบรรยากาศเกือบทั้งหมดเปลี่ยนเป็นสีเขียว และมีบางจุดกำลังใกล้จะผ่านเข้าสู่ฤดูใบไม้ร่วง

ภาพรวมของการเปลี่ยนแปลงทั้งหมด ช่วยให้ผู้ที่มีโอกาสสัมผัสรวมทั้งกรรมการ ได้รับประโยชน์โดยเปิดความคิดทำให้มองเห็นสังขรณ์ของการเปลี่ยนแปลงที่มีทุกสิ่งทุกอย่างสานถึงกันอย่างมีเหตุมีผลจากทุกด้าน แล้วจึงนำคะแนนที่ได้รับจากสามครั้งมารวมกันเป็นครั้งสุดท้ายช่วยให้มองเห็นภาพอีกมิติหนึ่ง

หลังจากเสร็จงานแล้ว เขาได้ส่งหลักฐานทุกชิ้นซึ่งเราได้ทำไว้ที่นั่น รวมทั้งภาพรวมจากผลงานของกรรมการทั้งคณะมาให้เราแต่ละคนเก็บไว้ ซึ่งน่าจะเป็นประโยชน์สำหรับผู้สนใจศึกษาค้นหาความจริง ทั้งจากตัวเราเองซึ่งสานถึงผู้ร่วมงานทุกคนและทุกเรื่อง นอกจากนั้นยังมีการทำหนังสือรวมผลงานครั้งนั้นทั้งหมด พิมพ์อย่างสวยงามหลายเล่ม ส่งมามอบให้เป็นอันสิ้นสุดการแก่เราอีกด้วย

เนื่องจากผู้เขียนเรื่องนี้สนใจเรียนรู้ความจริงจากทุกสิ่งซึ่งผ่านเข้ามาให้คนมีโอกาสสัมผัสในวิถีชีวิตประจำวัน เพื่อนำมาใช้เสริมรากฐานความคิด และมีนิสัยสนใจเก็บรวบรวมทุกสิ่งไว้ใช้เป็นข้อมูลและช่วยให้มีผลเตือนสติตนเองอย่างปราศจากการถูกดุดมสิ่งเล็กน้อย โดยที่หลายคนอาจมองเห็นเป็นเรื่องไร้สาระและความหมาย

ดังนั้น สิ่งซึ่งหยิบยกมากล่าวเป็นกรณีตัวอย่างเพื่อการศึกษาที่มุ่งค้นหาความจริง คนก็ได้เก็บรวบรวมไว้ภายใน ห้องสมุดกล้วยไม้ ระเบียบ สาคกริก ซึ่งกรมศิลปากรร่วมกับธนาคารไทยพาณิชย์ จำกัด (มหาชน) ได้ขอรับไปติดตั้งไว้ ณ หอสมุดแห่งชาติ ท่าわสุกรี เพื่อให้ผู้ชนรุ่นหลังและผู้สนใจทั่วไปมีโอกาสศึกษาค้นคว้าต่อไปในอนาคต

อนึ่ง การที่นำเอาปรากฏการณ์ซึ่งเกิดจากรากฐานความคิดคนญี่ปุ่นมากล่าวไว้เป็นตัวอย่าง มีประเด็นสำคัญที่ใคร่ขอฝากไว้เป็นแง่คิดเพื่อเตือนสติว่า หากต้องการให้ลอกเลียนแบบเพื่อนำมาใช้ประโยชน์โดยตรงไม่ เพราะจะทำให้ยิ่งส่งผลเสียหายแก่ตัวเองหนักมากยิ่งขึ้นไปอีก เนื่องจากทำให้ยิ่งล้มตัวมากขึ้น

หากเข้าใจ ภาพรวมของปรากฏการณ์ธรรมชาติในลักษณะคาซังซึ่ง "ด้านหนึ่งขึ้นเพราะอีกด้านหนึ่งลง" หรือ "เหาะด้านหนึ่งลงจึงทำให้อีกด้านหนึ่งขึ้น" อีกทั้งไม่ลืมที่จะเข้าใจถึงสัจธรรมภายในรากฐานตนเอง ย่อมทวนกลับมาให้ความสำคัญที่จิตวิญญาณตนเองและลงมือทำจากสิ่งซึ่งตนมีอยู่ในท้องถิ่นแล้วอย่างแน่วแน่ แทนการคิดเอาอย่างคนอื่น

ดังนั้น หลังจากมองเห็นว่าเราคิดว่าเราแทนที่จะคิดลอกเลียนแบบ จึงควรทวนกลับมาพิจารณาที่รากฐานตนเองเพื่อให้มองเห็นความจริงได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น จึงมีโอกาสพบความจริงว่าในอดีตที่ผ่านมา ถิ่นซึ่งเราเกิดและสืบทอดเชื้อสายกันมานานแล้ว เคยมีสภาพแวดล้อมธรรมชาติที่พร้อมมูลมาก หากเป็นเพราะเราคงอยู่ในความประมาททำให้ล้มตัว จึงหลงนิยมผลสำเร็จรูปจากท่อน ทำให้จำต้องสูญเสียทุกสิ่งทุกอย่างซึ่งถือรากฐานร่วมท้องถิ่นหนักมากยิ่งขึ้น

แม้การมุ่งเน้นความสำคัญไปยังความฉฉะระเรื่อง ย่อมสะท้อนความจริงให้เห็นได้ชัดแจ้งว่า มีเหตุมีผลเพิ่มพูนภาวะล้มตัวลึกซึ้งยิ่งขึ้นอย่างเห็นได้ชัด และที่สำคัญที่สุดน่าจะได้แก่การสูญเสียรากฐานความคิดซึ่งควรจะมีโอกาสเปิคว้างและมีอิสระ ช่วยให้สามารถใช้คิดและนำปฏิบัติสร้างความสำเร็จสืบมาถึงได้ทุกเรื่องอย่างเป็นธรรมชาติ

ดังเช่นที่เคยรับฟังบรรพบุรุษกล่าวสอนลูกหลานไว้ในอดีตว่า "จงให้ความสำคัญแก่ทุกสิ่งซึ่งอยู่ใกล้ตัวก่อนอื่น แล้วจึงลงมือปฏิบัติอย่างจริงจัง โดยที่สานผลออกไปสู่สิ่งอื่นอย่างปราศจากการยึดติด ย่อมช่วยให้แต่ละช่วงส่งผลทวนกลับมาสอนให้คนรู้เหคุรู้ผลลึกซึ้งยิ่งขึ้นเป็นลำดับ

อย่าชิงสุกก่อนห่าม

ความประโยชน์ ผู้เขียนเคยได้ยินจากปากผู้ใหญ่ในอดีตซึ่งกล่าวว่าเตือนสติลูกหลานเป็นช่วง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิ่งดังกล่าวมีความหมายอย่างลึกซึ้งสำหรับการนำมาคิดของคนจำนวนไม่น้อยในยุคปัจจุบันซึ่งมีรากฐานความคิดและการเปลี่ยนแปลงมาสู่ภาวะลุ่มลึกอย่างสอดคล้องกันกับเหคุผลและกาลเวลาจากช่วงชีวิตที่ผ่านมาแล้ว

ความจริงแล้ว คำเตือนดังกล่าวน่าจะมีเหคุผลสอดคล้องกันกับสภาวะปัญหาเศรษฐกิจซึ่งทรุดหนักมากขึ้นหากมาถึงจุดซึ่งรู้สึกตัวได้เองอย่างเป็นธรรมชาติ

มะม่วงคือคันผลไม้ชนิดหนึ่งซึ่งคนไทยรู้จักกันมาช้านานมาก ดังจะพบว่าในอดีต แทบทุกบ้านจะมีต้นมะม่วงปลูกไว้ใช้ประโยชน์ได้หลายอย่าง นับตั้งแต่ให้ร่มเงาในบริเวณบ้านไปจนถึงผลคอกออกผลเพื่อใช้เป็นผลไม้สำหรับรับประทานในครอบครัว บางครั้งยังแบ่งปันไปให้เพื่อนบ้านเป็นการแสดงน้ำใจถึงกันด้วย

ในยุคก่อน ๆ ครอบครัวไทยยังพอมีกินไม้ใช้โดยไม่ต้องเป็นหนี้ใคร แม้มะม่วงที่ออกดอกออกผลตามฤดูกาลยังเป็นที่คาดหวังได้มากกว่าเดี๋ยวนี เริ่มจากออกดอกแล้วก็หวังได้ว่าจะติดลูกแทนที่จะได้รับผลกระทบจากสภาพแวดล้อมทำให้คอร่วงแทบจะหมดจนทำให้เจ้าของสิ้นหวัง

นอกจากนั้น หลังจากมีคอก หากสนใจศึกษาจะพบว่า จะเริ่มติดลูกขนาดเล็ก แล้วจึงเติบโตยิ่งขึ้นจนถึงมีสภาพ นวลขึ้นที่ผิว ซึ่งในช่วงนั้นเรียกกันว่า ห่าม หมายถึงใกล้จะสุก เจ้าของบ้านหลายคนมักจะเก็บผลนำมาบ่มให้สุกตามวิธีการชาวบ้าน ซึ่งใช้ใบตองแห้งวางรองลงไปใต้กันโอง หลังจากวางผลมะม่วงลงไปอย่างระมัดระวังแล้วจึงใช้ใบตองแห้งคลุมทับลงไปอีกชั้นหนึ่งก่อนที่จะปิดฝาโอง บางคนใช้ใบตองแห้งปูลงไปบนพื้นกระดานแล้ววางผลมะม่วงลงไป เสร็จแล้วจึงคลุมด้วยใบตองแห้งอีกครั้งหนึ่ง

หลังจากนั้นไม่กี่วัน ก็จะได้มะม่วงสุกซึ่งมีขั้นตอนเป็นมาอย่างเป็นธรรมชาติ ทำให้ผู้บริโภครู้สึก หวานชื่นใจ หรือ หวานแบบธรรมชาติ โดยเฉพาะสมัยนั้น มะม่วงออกร่อง และ น้ำคอกไม้ จะได้รับความนิยมอย่างขึ้นหน้าขึ้นตาสำหรับรสคนไทย ซึ่งนิยมรับประทานร่วมกับ ข้าวเหนียวมูนด้วยกะทิเหาะเกลือน้ำตาลเล็กน้อย จนกระทั่งถือเป็นความรู้สึกระหว่างคนไทยด้วยกันเองที่คาดหวังเมื่อฤดูร้อนมาถึง

หลังจากกระแสวัฒนธรรมในด้านวัตถุไหลบ่าเข้ามามากโดยที่แผงไว้ด้วยอิทธิพลผลประโยชน์ข้ามชาติ ทำให้คนท้องถิ่นเกิดความอยากรู้อยากเห็นจากรากฐานตนเอง ในที่สุดก็สะท้อนภาพ การคิดส่งผลมะม่วงออกไปขายเมืองนอกมากขึ้น โดยมีอีกด้านหนึ่งซึ่งนำเอาเทคโนโลยีซึ่งเกิดจากรากฐานต่างถิ่นเข้ามาใช้ เพราะความอยากรู้อยากเห็นจึงทำให้ลืมนึกถึงรสนิยมของคนท้องถิ่นเองซึ่งมีมาแต่แรก

หากจะนำเอาภาชิตจากคนรุ่นก่อนซึ่งเคยกล่าวว่า คนลืมนึกก็เหมือนวัวลืมนิน มาคิดค้นหาความจริง ย่อมพบว่า เพราะเราอยากได้เงินจากคนต่างชาติ จึงทำให้คนไทยจำต้องocrสชาติซึ่งเคยอยู่ในจิตใจสำนึกมากขึ้น แม้มองที่ผลมะม่วงก็จะพบความจริงว่า ชาดการเปลี่ยนแปลงจากจุดเริ่มต้นมาถึงสภาพที่สุดอย่างมีขั้นตอนเป็นธรรมชาติ

โดยที่นำเอาเทคนิคในการบ่มก๊าซเข้ามาใช้ก่อนที่ผลมะม่วงจะห่ามได้ที่ แม้สังเกตจากการที่เนืวยังไม่ทันขึ้นเต็มที่เพราะเกรงไปว่าจะเดินทางไปไม่ถึงปากคนต่างถิ่นก็จะทำให้หมดสภาพไปเสียก่อน ส่วนคนไทยก็จำใจต้องบริโภคมะม่วงบ่มก๊าซโดยที่มีรสชาติไม่เป็นธรรมชาติเช่นแต่ก่อนไปด้วย สิ่งทีกล่าวมาแล้ว หากมองที่สังขธรรมย่อมพบความจริงว่า นำไปใช้พิจารณาได้กับชีวิตทุกลักษณะแม้กระทั่งคน ยิ่งรู้หลักธรรมได้ว่า ทุกสิ่งมีคนเป็นเหตุ ย่อมนำมาใช้ค้นพบความจริงได้ทุกเรื่อง

เพราะเราอยากได้ผลประโยชน์จากคนต่างชาติหรือมิใช่ ที่ทำให้คนไทยด้วยกันซึ่งเป็นพื้นฐานจริงของทุกคนจำต้องสูญเสีย โดยเฉพาะการสูญเสียคนท้องถิ่นระดับล่าง รวมทั้งเยาวชนย่อมนำไปสู่ภาวะล่มสลายในที่สุดไม่ว่าเร็วหรือช้า จึงกล่าวอย่างมั่นใจได้ว่า ความอยากรู้อยากเห็นทำให้เกิดภาวะซึ่งสุกก่อนห่าม และลงได้คนส่วนใหญ่ยังละความอยากรู้อยากเห็นได้ถึงระดับหนึ่ง คงไม่เป็นแคะมะม่วงเท่านั้นที่หวนกลับมาทำลายคนไทยด้วยกันเอง หากมีผลสืบถึงทุกเรื่องในเมื่อสังขธรรมคงกล่าวปรากฏอยู่ในรากฐานคนเป็นธรรมชาติ

จากสังขธรรมซึ่งสอนไว้ในอดีตว่า หมองูย่อมตายเพราะงู จันใด คนอยากได้เงินย่อมต้องตายเพราะเงิน อยากได้อ่านาจย่อมตายเพราะอ่านาจ อยากมีตำแหน่งสูง ๆ ก็ย่อมตกลงมาเจ็บอย่างแสนสาหัส และอยากมีหน้ามีตาก็ย่อมต้องเดินเอาปับคลุมหน้า รวมทั้งอยากเป็นประชาธิปไตยย่อมต้องตายเพราะจะกระแสะเงื่อนโซซึ่งตนเชื่อว่าเป็นประชาธิปไตยเป็นสังขธรรมอย่างไม้อาจหลีกเลี่ยงได้

จากนามธรรมถึงรูปธรรม - แนวคิดจากคนซึ่งสะท้อนผลถึงคุณภาพการศึกษา

ในช่วงที่ผ่านมา ผู้เขียนมักได้ยินคำปรารภบ่อยครั้งยิ่งขึ้นว่า คนพูดหรือเขียนอะไรเป็นนามธรรมไปหมด ไม่เห็นบอกออกมาเป็นรูปธรรมให้ชัดเจนว่าควรจะทำอย่างไรด้วย บางคนแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหาต่าง ๆ แล้วด่วนพูดเสียเองว่า นี่คือรูปธรรมซึ่งควรจะต้องนำไปปฏิบัติอย่างนั้นอย่างนี้ ทำให้เห็นถึงสิ่งซึ่งเกิดขึ้นจากเงื่อนโซเดียวกัน แต่ปรากฏออกมาคนละด้าน

ตนรับฟังแล้วแล้ว แทนที่จะนำมาคิดใจหรือปฏิบัติตามกระแสกลับนิ่งเฉยเสีย โดยที่รู้ว่าหากปฏิบัติตามก็เท่ากับตามกระแสไปอย่างขาดความเป็นตัวของตัวเองซึ่งควรจะต้องอยู่กับเหตุและผล ส่วนในใจจะคิดเห็นและปฏิบัติอย่างไร โปรดติดตามคำชี้แจงดังต่อไปนี้

ก่อนอื่นใคร่ขออนุญาตกล่าวว่า ผู้เขียนอาจมีภูมิปัญญาไม่มากนัก ดังนั้นสิ่งที่ชี้แจงต่อไป เกิดจากธรรมชาติ

ในตัวเอง จึงไม่คิดว่าทุกคนควรเห็นเหมือนกับตน

ระหว่างรูปธรรมกับรูปแบบ แม้อาจทำให้หลายคนมองเห็นความแตกต่างที่เจื่อนไซซึ่งแฝงอยู่ในส่วนลึกได้ไม่มากนัก แต่อาจมีอีกหลายคนสามารถมองเห็นความจริงได้ถึงพื้นฐานอันเป็นที่มาได้ว่า น่าจะอยู่คนละด้านของคนซึ่งมีโอกาสสัมผัสระหว่างกันและกันภายในสังคม โดยเหตุที่ทั้งความจริงในตนเองร่วมกับสิ่งซึ่งสามารถเข้าถึงกันและกันอย่างเป็นธรรมชาติ

ถ้าเข้าใจถึงสังขารของการเรียนรู้เพื่อหวังพัฒนาคนให้พึ่งพาตนเองได้ ทำให้สามารถคิดจากรากฐานตัวเองอย่างอิสระโดยไม่ต้องตามกันคนอื่น แม้ในวงการจัดการศึกษาก็เคยปรารภจากผลกระทบโดยสิ่งซึ่งเป็นปัญหามาแต่อดีตว่า เราสอนคนให้ท่องจำหรือทำตามคำสั่งครู แทนการคิดได้จากรากฐานจริงของแต่ละคน เพื่อหวังให้ **ความตั้งใจทำจริงซึ่งแต่ละคนมีอยู่แล้วอย่างเป็นธรรมชาติ** มีโอกาสปรากฏออกมาสร้างประโยชน์สุขได้อย่างเต็มที่

อนึ่ง ถ้ายังมีความอยากแฝงอยู่ในความรู้สึกเหนือกว่าความเป็นธรรมชาติ แม้อยากให้สิ่งต่าง ๆ ดีขึ้นกว่าเก่า ดังเช่นที่พบว่า มักมีแนวโน้มนิยมของใหม่ทำให้ตกเป็นเหยื่อความทันสมัยกันเป็นจำนวนมาก ย่อมมีแนวโน้มแสวงหาโอกาสบอกให้คนอื่นทำอย่างนั้นอย่างนั้นตามที่ตนคิด

ซึ่งแท้จริงแล้วก็คือ **การหยิบบรรูปแบบให้** ย่อมเสี่ยงต่อการสร้างภาวะยึดติดรูปแบบให้กับคนอื่น ส่งผลทำลายรากฐานการพึ่งพาตนเองให้จำต้องสูญเสียไป เพราะด้านผู้แสดงออกตกอยู่ในสภาพรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ซึ่งแท้จริงแล้ว ผู้ที่พึ่งพาตนเองได้ย่อมคิดและนำปฏิบัติเป็นรูปธรรมได้อย่างอิสระโดยไม่มีการเรียกร้องหาจากคนอื่น

ความหมายของรูปธรรม จึงน่าจะได้แก่รูปแบบที่เกี่ยวข้องกับอะไรก็ได้ซึ่งแต่ละคนกำหนดจากรากฐานอันเป็นธรรมชาติของตนอย่างอิสระแทนการนำมากำหนดให้เกิดแนวโน้มทำให้อีกคนอื่นปฏิบัติตาม ดังนั้นจึงน่าจะมีสิ่งที่ลึกซึ้งกว่าอีกประเด็นหนึ่งคือ การกำหนดรูปแบบเน้นที่การนำปฏิบัติแทนการพูดการเขียน ทำให้เกิดศรัทธาติดตามมาอย่างมีเหตุผล

รูปธรรม ซึ่งก่อให้เกิดประโยชน์ในทางสร้างสรรค์จึงน่าจะหมายถึงผลอันพึงได้รับจากการนำปฏิบัติจากรากฐานตนเองอย่างอิสระ ส่วนที่กำหนดโดยการพูดการเขียนคงเป็นได้แค่เพียง รูปแบบด้านเดียวเท่านั้น ด้วยเหตุนี้บุคคลผู้หยั่งรู้ความจริงได้ถึงระดับหนึ่งจึงละเว้นการนำมากำหนดให้คนอื่นจากการพูดการเขียน ดังเช่นที่ตนยุคก่อนเคยปรารภว่า **"พูดทิ้งไว้ให้น้ำไปคิดได้เอง"** ในขณะที่ช่วงนั้นอิทธิพลวัตถุนิยมยังไม่ได้เข้ามาทำลายรากฐานความเป็นมนุษย์ลึกซึ้งและกว้างขวางมาก เช่นยุคปัจจุบัน

จึงสามารถกล่าวสรุปอย่างมั่นใจได้ว่า **บุคคลผู้หยั่งรู้ความจริงได้ชัดเจนถึงระดับหนึ่ง ย่อมไม่ทำในสิ่งซึ่งตนพบแล้วจากการปฏิบัติทำให้เห็นแล้วว่า ไร้ประโยชน์และผลที่แท้จริงไม่**

จึงขออนุญาตฝากไว้เป็นแง่คิดสำหรับแต่ละคนว่า จงกล้าทำในสิ่งซึ่งตนเชื่อว่าชอบแล้วด้วยเหตุและผล และจงเว้นการกระทำในสิ่งซึ่งบอกได้จากรากฐานที่อิสระในตนเองว่าไม่ชอบด้วยเหตุและผล แม้อาจถูกตำหนิตติติงหรือได้รับการขอร้องให้ทำ แต่ก็อาจนิ่งเฉยเสียโดยไม่จำเป็นต้องพูดปฏิเสธยิ่งแสดงอาการโต้แย้ง หากพิจารณาเห็นว่ามีความจริงจากภายนอกซึ่งอยู่เหนือกว่าจนทำให้จำต้องทำเพราะยังขาดโอกาสที่เหมาะสม จงรักษารากฐานตนเองซึ่งมีอยู่แล้วไว้ให้มั่นคงโดยไม่หลงตามกระแสไปด้วยย่อมไม่มีผลเสียหาย

ดังนั้นจึงสรุปให้ระดับหนึ่งว่า หากมุ่งละลดความอยากภายในรากฐานตนเองให้เบาบางลงไปได้อย่างต่อเนื่อง ย่อมช่วยให้จิตวิญญาณซึ่งมีเป็นธรรมชาติอยู่แล้วได้รับโอกาสให้ปรากฏออกมาและผลักดันให้เกิดการนำปฏิบัติอย่างอิสระทำให้เปิดกว้าง เพื่อหวังเรียนรู้จากประสบการณ์ช่วยให้รากฐานตนเองมีความลุ่มลึกและกว้างขวางยิ่งขึ้น ย่อมสามารถแสวงหาการเรียนรู้สัมพันธ์ถึงได้ทุกอย่าง

ค้นหาความจริงจากคำกล่าวในอดีตที่เคยรับฟังมาว่า **"รู้อะไรก็ไม่สู้รู้วิชา-รู้รักษาตัวรอดเป็นยอดดี"**

ค้นหาความจริงจากคำกล่าวในอดีตซึ่งคนเคยรับฟังมาว่า "รู้อะไรก็ไม่รู้วิชา รักษาตัวรอดเป็นยอดดี"

ชีวิตผมผ่านพ้นมานานพอสมควร ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงในด้านวัตถุเท่าที่ผ่านพ้นมาแล้วมีอัตราการเร่งรวดเร็วมากขึ้น จากผลกระทบซึ่งสืบเนื่องมาจากความอยากของคน แต่เท่าที่ตนมั่นคงอยู่ได้โดยไม่ตามกระแส ทำให้จำได้ว่า เคยมีหนังสือซึ่งลิขสิทธิ์ตกหนึ่งจากความคิดคนในอดีตไว้ว่า **"รู้อะไรก็ไม่รู้วิชา รักษาตัวรอดเป็นยอดดี"** ถัดจากนั้นมาถึงอีกช่วงหนึ่งซึ่งเริ่มรู้สึกได้ว่ามีอิทธิพลวัตถุ เข้ามาแพร่กระจายอีกทั้งเพิ่มความรุนแรงยิ่งขึ้น จึงทำให้ตนมีโอกาสรับฟังเสียงสะท้อนตามมาในทำนองว่า **ภาษิตบทนี้สอนให้คนเห็นแก่ตัว**

อาจเป็นเพราะช่วงนั้นยังมียุทธศาสตร์เรียนรู้จากประสบการณ์ได้ไม่มากนัก หลังจากรับฟังแล้วทำให้เกิดความรู้สึกจากด้านหนึ่งเสมือนทำท่าจะเห็นด้วย แต่อีกใจหนึ่งก็ยังไม่ปักใจชัดเจน หากทวนกลับไปพิจารณาถึงวิถีการเปลี่ยนแปลงด้านรูปวัตถุทำให้พบความจริงว่า ในช่วงก่อน ๆ ชีวิตคนไทยยังอยู่ในสภาพใกล้ธรรมชาติกว่ายุคนี้มาก ดังนั้น ความรู้สึกเห็นแก่ตัวของคนรุ่นก่อน ยิ่งเป็นผู้ซึ่งได้รับโอกาสให้น่าภาวนิตมาเผยแพร่ด้วย จึงไม่น่าจะมีอิทธิพลอยู่เหนือด้านอันเป็นธรรมชาติซึ่งเป็นพื้นฐานจริงได้

อย่างไรก็ตาม ตนยังคงมุ่งมั่นทำงานจากอุดมการณ์ซึ่งมีอยู่ในรากฐานตัวเองอย่างมั่นคงมาโดยตลอด แม้ว่าหลายครั้งจะได้รับผลกระทบจากอิทธิพลดังกล่าวซึ่งมาจากภายนอก แต่ก็สู้อย่างไม่คิดท้อถอย ทำให้รากฐานการเรียนรู้มีโอกาสหยั่งลงลึกอย่างลึกซึ้ง จึงมองเห็นความจริงชัดเจนยิ่งขึ้นว่า **แท้จริงแล้ว การรักษารักษาตัวรอดน่าจะหมายถึงการรักษารากฐานจิตใจให้มั่นคงอยู่กับเหตุและผลภายในความรู้สึกซึ่งสานถึงความจริงในตนเอง โดยไม่ตกเป็นเหยื่ออิทธิพลจากวัตถุ** แทนที่จะมองความหมายของการรักษารักษาตัวรอดบนพื้นฐานด้านวัตถุดังเช่นที่ช่วงหลัง ๆ มีหลายคนเข้าใจ

จึงสรุปได้ว่า*เมื่ออิทธิพลจากรูปวัตถุจะทวีความรุนแรงยิ่งขึ้นแค่ไหนหาใช่เป็นผลทำให้เสียหายด้านเดียวไม่* ถ้าไม่ยอมให้เกิดการอ้างถึงผลเสียจากสิ่งดังกล่าวขึ้นจากตนเอง ย่อมมีโอกาสได้รับการฝึกฝนจากธรรมชาติช่วยให้รากฐานมีความลึกซึ้งและมั่นคงแข็งแรงยิ่งขึ้น จึงเปิดโอกาสให้เรียนรู้ความจริงต่อไปจนถึงที่สุด ซึ่งน่าจะถือว่า เป็นผลดีแก่คนโดยแท้ แม้อาจมีบางคนที่ยังคงคิดนิสัยอ้างว่า ทำอยู่คนเดียวได้อย่างไร หากเข้าใจธรรมชาติภายในกระบวนการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ย่อมพบความจริงซึ่งเป็นทางออกได้ว่า **"คนเดียวไม่ได้มีเพียงคนเดียว"** และวิถีทางอันเป็นที่สุขของทุกเรื่องย่อมมีความจริงอยู่ที่ตนเอง.